

בכורות יג

משה שווערד

מצות עשה לעורפו

1. רמב"ם הלכות ביכורים פרק יב הלכה א

מצות עשה לפדות כל אדם מישראל פטר חמור בשה, ואם לא רצה לפדותו מצות עשה לעורפו שנאמר ופטר חמור תפדה בשה ואם לא תפדה וערפתו, ושתי מצות אלו נוהגות בכל מקום ובכל זמן, ומצות פדייה קודמת למצות עריפה.

2. השגת הראב"ד [שם]

השגת הראב"ד - ואם לא רצה לפדותו מצות עשה לעורפו. א"א בחיי ראשי אין זה מן הפלפול ולא מן הדעת המיושבת שיחשוב זה במצות עשה אע"פ שאמרו מצות פדייה קודמת למצות עריפה לא שתחשב מצוה אבל היא עבירה ומזיק נקרא ומפסיד ממונו של כהן ומפני שאמר מצות פדייה אמר מצות עריפה.

3. רב"ז הלכות ביכורים פרק יב הלכה א

ומצות פדייה קודמת. תנן סוף פ"ק דבכורות (דף יב) לא רצה לפדותו עורפו מאחוריו וקוברו מצות פדייה קודמת למצות עריפה שנאמר אם לא תפדה וערפתו מצות היעידה קודמת למצות הפדיה שנאמר אם לא יעדה והפדה מצות היבום קודמת למצות חליצה וכו' וכיון דתני להו כחדא משמע דכולהו בחדא שיטתא אזלי וכי היכי דהנך מצוה עריפה נמי מצוה וכי תימא דאכולהו פליג הראב"ד דלא הוה מצוה למה לא השיג עליו בהלכות יבום וחליצה שכתב ומ"ע מן התורה לחלוץ וכו' וכן גבי אמה עבריה שמנה שתי מצות לפדות אמה עבריה וליעדה ולמה לא השיג וכיון דהנך הוו שתי מצות ולא אמרינן בהו אגב עריפה ופדייה נמי שתי מצות. ותמהתי על מה שכתב אבל היא עבירה ומזיק וכו' וכי מה שהתירנו תורה היכי קרי ליה עבירה אלא מצותיו ית' גזירות הן לא שנא אם הוא מזיק או מתקן. עוד תמהתי על הרב שהוא בקי בחזרי סודות תורתנו הקדושה איך קרי לעריפת פטר חמור מזיק והלא מתקן הוא למי שיודע סוד המצוה. ולפיכך אני אומר שדברי רבינו מן הדעת המיושבת ואין צריך לזה פלפול דמשנה שלימה היא כאשר כתבתי:

4. ספר איזהו מקומן

ועוד תמה מהר"י קורקוס לדברי הראב"ד מה הוצרך התנא לשנות דפדייה קודמת לעריפה, וכי צריך לומר שמצוה קודמת לשאינה מצוה וכ"ש לעבירה. וראה עוד מעדני יו"ט (אומ ע') שהוכיח מגוף ציווי התורה 'וערפתו' שהוא מצוה.

• עוד עיין ביד דוד, ח' בתרא ובאהל משה

5. הערות מהרב אלישיב

וכבר כתבו האחרונים [המהריט"א] דנדון זה הוא פלוגתא במכילתא דאיתא התם אם לא תפדה וערפתו, מכאן אמרו מצות פדיה קודמת למצות עריפה, דבר אחר אם לא תפדה וערפתו אם אין אתה פודהו עורפהו, הואיל ואיבדת נכסי כהן אף נכסין יאבדו, מפורש יוצא מהמכילתא דב' פירושים וב' דרשות יש בפסוק דלפירוש ראשון הוא דב' מצות הם, אלא שפדיה קודמת למצות עריפה, ולפי' הב' עריפה לאו מצות עשה היא אלא משום קנסא, והרמב"ם נקט כלשנא קמא, דסתמא דמתניתין כוותיה אע"ג דתני לוי בגמ' דעריפה הוה קנסא. והראב"ד הבין דאין כאן פלוגתא בין ברייתא דלוי למתניתין וגם מתניתין לאו דוקא נקטה מצוה.

6. ספר איזהו מקומן

ט"ו נפק"מ לכאורה בפלוגתת הרמב"ם וראב"ד - האם מברכין על עריפה דמצוה היא או עבירה. ובהערה על המנחת חינוך הנ"ל הביאו כשם אבודרהם דאין מברכין על עריפה דהיא מצוה הבאה בעבירה. מיהו כתב המנחת חינוך הנ"ל דאפילו נימא שהיא מצוה אין מברכין עלה, כיון שמצות פדייה חביבה יותר לא תקנו ברכה אלא על הפדייה. וראה עוד דרך אמונה (פי"ג מהל' נמוס, נתיב הסלסל אומ י"ב).

7. חידושי בתרא

רס) יג. מצות יעידה קודמת למצות הפדייה. ותמה הגרי"ז ז"ל הובא בסטנסיל וז"ל ומשמע דמצות הפדייה על האדון כמו יעידה, וכן חשבה הרמב"ם במגן המצוות, נאלא דצ"ע מאי היא המצוה מאחר שהגרעון כסף דין הוא ויכולת בע"כ של אדון, מאי נפ"מ במצוה זו אחרי דאיכא דין גרעון כסף גם בע"ע שלא נאמר בו המצוה כו' (ע"ש תירוצו) ע"כ. ויש מקשים עוד, דבשלמא גבי יעוד הוא המקדש אותה אבל בפדיון הלא הוא לא הוי אלא המקבל הכסף ולא יחזר ותוא אינו עושה שום מעשה, וצ"ל דחידוש כאן היא דמצות יעוד קודם למצות פדיון עצמה, דהיינו אם יש שאלה אי האדון ייעד אותה או שהיא תפדה את עצמה, או אמרינן דיעוד קודם, וע' ברש"י ד"ה קודמת שכתב שהיא פודה עצמה, והיינו כדברינו דמצות פדיון אינו שייך להאדון כלל שהרי הוא אינו עושה מעשה, אמנם ברמב"ם בספר המצוות מצות עשה רל"ג משמע דיש מצוות פדייה גם על האדון, וזה צריך עיון דאיה מצוה נוספת יש על האדון משום מצוות פדייה דהרי הדין דגרעון כסף יש אפילו בעבד עברי אע"פ דשם בודאי ליכא שום מצוות פדייה.

8. ספר יד בנימין

בתום ד"ה הלוקה, קנה ותייצת בצכורה ואע"ג דשמעי' קנה איצטריך לאשמעי' דתייצת בצכורה דלא תימא קנה מספק וכו' עכ"ל. הנה מש"כ דלא תימא דקנה מספק כבר עמד בזה ברי"ט אלגזי ז"ל דאיך אפשר לקנות מספק הא קי"ל הממע"ה ואוקי ממון אחזקתי, וועיי"ש ש"כ ליישב עפ"י ד הראשונים (כתובות ט"ו) דלגזי עכו"ם לא אמרי' אוקי ממון אחזקתי, ונסיפא דמילתא להגן בעכו"ם שנתן מעות לישראל דאמר קנה ופטורה מן הצכורה והתם המוכר הוא ישראל דאית לי חזקה ממון וא"כ כיון דאמר קנה העכו"ם למה איצטריך לאשמעי' דפטורה מן הצכורה, דהא לא שייך לומר דהו"א דקנה מספק כיון

דאיך קנין מספק, י"ל מטעם השני שכ' התוס' דהו"א דקנה רק מדרבנן עכ"ל.

והנה מדברי התוס' שכ' דלא תימא קנה מספק או מדרבנן מצואר לכאוי דקנין רבנן לא מהני אדאורייתא והאריכו בזה האחרונים ז"ל, ועי' מהרי"ט אלגזי.

9. הערות מהרב אלישיב

איבעית אימא אידי דחביבא ליה כדרכי חנינא. וכבר נתבאר לעיל דאידי דחביבא ליה כאן לא הוה כשאר מקומות דהכונה שם שהוא חביב שהוה חידוש מדרבנן, וכאן הוי הוה דאורייתא אלא חביב הוא בעצם חידוש התורה מחמת טעם זה של ר' חנינא וגם שחמור הוא טמא מוחלט בלא שום סימן טהרה כל אלו מחבבים את חידוש התורה בזה ודו"ק.

10. חידושי בתרא

רס) יג. או קנה מיד עמיתך הוא דבמשיכה הא מיד עכו"ם בכסף, ואימא מיד עכו"ם כלל וכלל לא. ותמה הגרי"ז ז"ל הובא בסטנסיל וז"ל וצ"ע דהא מפורש בקראי דקני מעכו"ם ודוד קנה מארונת היבוסים שצריכין להיות משל ציבור, ע"כ דשייך קנין בעכו"ם, והגת זה תלוי בפירושים שונים, דרש"י פירש הכא דלא קני עד שיבוא לרשותו והיינו משום חצר, אבל הרגמ"ה פי' דיכולין [העכו"ם] לחזור תמיד א"כ אין קנין כלל, וא"כ לפי פירושו צ"ע מהקראי הג"ל ע"כ. ולכאורה י"ל דקנה דוד מארונת בכסף הקדש שהקדיש לצרכי המקדש, ונימא דעכו"ם נתמעט לגמרי מחמת הפסוק מיד עמיתך ולא מנכרי שאינו עמיתך, משא"כ בקנה בהקדש דאינו עמיתו של ישראל, גם העכו"ם לא נתמעט.

שיטת רב יוחנן-מענות קונות

מקורו

11. רש"י מסכת בכורות דף יג עמוד ב

הניחא אי סבר לה כרבי יוחנן - דאמר בפרק הזהב (ב"מ מו:): דבר תורה מעות קונות דכתיב ונתן הכסף וקם לו דגמר הדיוט מהקדש ומשיכה לא קניא איכא למימר דעמיתך אתי למימר מיד עמיתך בכסף ומיד עובד כוכבים במשיכה.

12. תוספות מסכת בכורות דף יג עמוד ב

דבר תורה מעות קונות - פירש בקונטרס דכתיב בהקדש ונתן הכסף וקם לו וגמר הדיוט מהקדש וא"ת לריש לקיש דאמר משיכה מפורשת מן התורה ליגמר שיקנה כסף בהדיוט כמו בהקדש ומשיכה נמי תקני בהקדש כמו בהדיוט ותירץ הרב רבי יהודה בר נתן דמשיכה לא שייכא בהקדש דכל היכא דאיתיה בי גזא דרחמנא איתיה ולהכי שייך טפי כסף מבהדיוט שבהדיוט דאפשר במשיכה לא יהא (אלא) קנין אחר ונראה לר"י דמקרא נפיק ליה שפיר דרשינן מיד עמיתך במשיכה הא מיד עובד כוכבים בכסף ומדעובד כוכבים בחדא ישראל נמי בחדא דשניהם למדין זה על זה דליכא למימר דלא משתעי קרא אלא דעובד כוכבים בהא או בהא וכן ישראל דא"כ היו שוין ואפילו אם תימצי לומר שיקנה חליפין בישראל ולא בעובד כוכבים ולא כדפרישית לעיל מצי למימר דלא משתעי קרא אלא בקנינין הרגילין ומצויין כגון כסף ומשיכה ובהנך למדין ישראל ועובד כוכבים זה מזה ועוד מפרש ר' טעמא דר' יוחנן דמענות קונות מגופיה דקרא דאו קנה מיד עמיתך דסתם קנין דקרא במעות כדכתיב (ירמיה לב) שדות בכסף יקנו וכתיב מכסף מקנתו (ויקרא כה).

13. חידושי הרשב"א מסכת בבא מציעא דף מז עמוד ב

אמר ר' יוחנן מעות קונות דבר תורה, פירשו ר"ת והרי"ף ז"ל ק"ו אם גופו קונה ממונו לא כ"ש, ואיכא למידק הא מטלטלין דאינן נקנין בשטר כדאיתא בריש פ' הספינה (ע"ו א') ואע"פ שגופו נקנה בשטר כדתנן (קדושין י"ד ב') עבד עברי נקנה בכסף ובשטר, וי"ל דשטר לא שייך במטלטלי משום דלא מסיימי. אלא ודאי איכא למפרך נכרי לישראל יוכיח שקונה גופו בכסף כדאיתא בקדושין (י"ד ב') מדכתיב מכסף מקנתו, וממונו לא קני אליבא דר' יוחנן אלא במשיכה דלעמיתך בכסף לנכרי במשיכה כדאיתא בבכורות (י"ג א') ומה ישראל בחדא אף נכרי בחדא. ורש"י ז"ל פ"י למעלה בשמעתא דכל הנעשה דמים באחר דדייק לה ר' יוחנן מהקדש דכתיב ונתן הכסף וקם לו, ואיכא למידק דהדיוט מהקדש לא גמרינן וכ"ש בזו דבהדיא אמעיט הקדש מקרא דלעמיתך וכדמעטנין הקדש מאונאה. אלא מסברא קאמר לפי שרוב הקנינין נעשין בכסף, והיינו דלר"ש בן לקיש בעינן מאי טעמי ולא בעינן אדר' יוחנן.

הדין

14. רש"י מסכת בכורות דף ג עמוד ב

קנין גמור - ליטול מעות מן העובד כוכבים דעובד כוכבים לא קני אלא בכסף כדאמר' לקמן / בכורות/ בפרק שני (דף יג).

15. תוספות מסכת בכורות דף יג עמוד ב

רב אשי אמר מדרישא משיכה אינה קונה - לפי מה שרגיל ר"ת לפסוק כר' יוחנן דאמר דבר תורה מעות קונות משום דפסיק רבא בהחולץ (יבמות דף לו). בכל דוכתא כוותיה היכא דפליג עליה ריש לקיש בר מתלת קשה מכאן דרב אשי דהוא בתרא יותר מרבא סבר כריש לקיש דמשיכה מפורשת מן התורה מדקאמר משיכה בעובד כוכבים לא קני אלמא דדרשינן לעמיתך במשיכה הא לעובד כוכבים בכסף דאי כרבי יוחנן הא אמר לעמיתך בכסף הא לעובד כוכבים במשיכה וי"ל דרב אשי דהכא הדר ביה לגבי אממר כדמוכח פרק בתרא דמסכת ע"ז (דף עא.) גבי הא דאמר אממר משיכה בעובד כוכבים קונה תדע דהני פרסאי משרדו פרדשני אהדי ולא הדרי בהו ושקלו וטרו התם רבינא ורב אשי בההיא מילתא ובסוף שמעתא מסקינן ש"מ משיכה בעובד כוכבים קונה ש"מ וגם רבינא מקשה התם לרב אשי מדרבי יוחנן לבן נח ולא קא"ל רב אשי רבי יוחנן לטעמיה דאמר דבר תורה מעות קונות.

16. רא"ש מסכת בכורות פרק ב

גמ' אמר רבי שמואל בר נחמני אמר ריש לקיש משום רבי יהושע ישראל שנתן מעות לעובד כוכבים בבהמתו בדיניהם אף ע"פ שלא משך קנה וחייב בבכורה. ועובד כוכבים שנתן מעות לישראל בדיניהם אף ע"פ שלא משך קנה ופטור מן הבכורה מאי בדיניהם אמר אבבי בדיניהם שפסקה להן תורה שנא' וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך. מיד עמיתך הוא דבמשיכה הא לעובד כוכבים בכסף. ולית הלכתא בהא כר"ל דהא קי"ל כרבי יוחנן דאמר דבר תורה מעות קונות כמו שבארתי בפרק הזהב (סי' ח'). הלכך דרשינן מיד עמיתך בכסף הא מיד עובד כוכבים במשיכה הלכך ישראל שקנה בהמה מן העובד כוכבים אע"פ שנתן מעות פטורה מן הבכורה עד שימשוך. ועובד כוכבים שקנה בהמה מישראל אע"פ שנתן מעות חייבת בבכורה עד שימשוך. וכן פסק בעל הלכות וכן פסק רב האיי בספר מקח וממכר דמשיכה בעובד כוכבים קונה:

17. רמב"ם הלכות מכירה פרק ג הלכה א

אחד הבהמה ואחד שאר המטלטלין נקנין במעות דין תורה, ומשנתן את המעות קנה ואין אחד מהן יכול לחזור בו, אבל חכמים תקנו שלא יקנו המטלטלין אלא בהגבהה או במשיכת דבר שאין דרכו להגביה.

18. הגהות מיימוניות הלכות מכירה פרק ג

[א] כר"י לגבי ר"ל וכ"פ ר"ת דהלכה כר"י הואיל ור"נ קאי כוותיה והלכתא כר"נ בדיני ועוד דהלכתא כר"י לגבי ר"ל בר

מתלת כדאיתא פ' החולין ואע"פ דהכא קרא ומתני' מסייעי לר"ל לכאורה מסייעי ליה ומיהו לאו תיובתא דר"י נינהו דאפשר לאוקומי לקרא שפיר כר"י ומתני' דתנן לבלן מעל בבלן עכו"ם וההיא דתנן לספר בספר ישראל ולכך מעל מע"ג דלא משך מעות קונות וכ"פ רב האי גאון וכ"פ התוס' ובעכו"ם פר"ת משיכה קונה ורש"י פירש מעות קונות ועיין בתשובות בס"ה ה' ובהל' זכיה פ"א:

19. רמב"ם הלכות זכיה ומתנה פרק א הלכה יד

עכו"ם שמכר מטלטלין לישראל או קנה מטלטלין מישראל, קונה במשיכה ומקנה במשיכה או בדמים...

20. מגיד משנה הלכות זכיה ומתנה פרק א

[יד] עכו"ם שמכר מטלטלין לישראל או קנה מטלטלין מישראל קונה במשיכה ומקנה במשיכה או בדמים. כוננת רבינו היא

שהעכו"ם קונה ומקנה בין במשיכה בין בדמים ובודאי דין המשיכה פשוט הוא ומסקנא דגמרא בפ' בתרא דע"ז (דף ע"א)

משיכה דעכו"ם קונה ובדמים דעת רבינו דכי אמרינן התם משיכה קונה אף משיכה קונה קאמר והוא הדין למעות וכן מוכחת

הסוגיא דאמרינן התם לדעת זו דביי"נ בהקדמת מעות סגי כדאיתא התם ולא קי"ל כי האי סוגיא דאמרינן בבכורות (דף י"ג)

מה עמיתך בחדא אף עכו"ם בחדא אלא לעכו"ם בין במשיכה בין בכסף וזה דעת המחבר שפסק בהל' בכורות פ"ד ישראל שנתן מעות לעכו"ם וקנה לו

בהם בהמה אע"פ שלא משך חייב בכורה וכן אם קנה העכו"ם מישראל בדיניהם ונתן מעות אע"פ שלא משך קנה ופטורה מן הבכורה ומשם שכוונת המחבר שאף העכו"ם קונה בדמים כמ"ש והיא מימרא בבכורות ואמרינן שם בדיניהן שפסקה להם תורה וכבר נחלקו עליו ואמרו דהכי קי"ל דעכו"ם דוקא במשיכה ולא בכסף וכ"כ הרמב"ן ז"ל בהל' בכורות והדברים עתיקים:

21. שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סימן רכה

ובודאי, לרב אשי דאמר: משיכה אינה קונה, אלא כסף, מדאמר: דמשיכתה מן הדין, ולא ממנהג מדינה, אלא הנהגה של גסות.

ובודאי דיני קנייה גמורה אחרת, היתה להם, והיא מתן מעות, כפי סברתו. אלא דאמימר, היה סבור: דשתי הקניות מן הדין.

ובשתיהן, קונין זה מזה, מעיקר הדין. ורב אשי, חלק עליו באחת, והיא המשיכה. אלמא: משמע: דאמימר, לאו דוקא

משיכה, קאמר, אלא לומר: דבין בכסף, בין במשיכה, קונה.

22. הערות מהרב אלישיב

[ונראה דהסברא בזה היא דמצינו דבעלות ממון אצל העכו"ם קלישא מישראל, וכש"כ הריב"ש דאצל עכו"ם יש קנין לדבר שלא בא לעולם, וא"כ בישראל מישראל כיון דבא להוציא ממון ולהעביר בעלות מישראל שיש לו בעלות תקיפה קבעה התורה שייהא קנין מסוים שבו יש כח להעביר הבעלות, משא"כ בישראל שבא לקנות מגוי ולהעביר את בעלות הגוי מעל החפץ כיון דיש לו בעלות קלישא די לנו שיקנהו בכל קנין שהוא, ולכן קונה אצלו גם כסף וגם משיכה]

[וא"ת הא מבואר ברמב"ם בבכורות [פ"ד ה"ח] דגם כשגוי קונה מישראל קונה או במשיכה או בדמים, ולכאורה זה אינו עולה בקנה אחד עם מה שנתבאר בזה נראה דצ"ל דכיון דישאל מגוי קונה בשניהם, לא חילקה תורה בזה וגם כשגוי קונה מישראל די לן או בכסף או במשיכה.]

והנה ר"ת נקט להלכה כר' יוחנן דאצל עכו"ם משיכה קונה, ואחת מראיותיו מהא דפליג רבינא ורב אשי בסוגיין בזה, ורבינא ס"ל דמשיכה אצל עכו"ם הוה טעמא לגוי הקונה מישראל, דכיון דקנין הגוי אינו קנין מוחלט כ"כ, די לן בקנין כל דהוא לקנות דרגה זו של קנין, ודו"ק.

23. הערות מהרב אלישיב

אי יש איסור אונאה לכנעני

ואי אתה מחזיר אונאה לכנעני. לשון אי אתה מחזיר משמע דרק אינו מחזיר
אבל איסורא איכא, ורק דיני החזרת אונאה ליכא, ודוגמא לזה מצינו בקרקעות דאע"ג

הניחא למ"ד גזילו אסור היינו דאיצטריך קרא למישרי אונאה:

א פסק ההלכה בענין גזל עכו"ם: הרמב"ם (גניבה ו. ח., גזילה א. ג.) וכן הטור ושו"ע (חו"מ שנט. א.) פסקו דגזל עכו"ם אסור, ודלא כהר"ן (סנהדרין נו.) שפסק גזל עכו"ם מותר מן התורה ואסור רק מדרבנן משום חילול השם. וכתב שכן גם דעת הרמב"ם. ועי' מהרי"ט אלגזי (פ. ו.) שתמה עליו, וכתב שאולי ט"ס הוא בדברי הר"ן.

ב למ"ד גזל עכו"ם אסור - מדאורייתא או מדרבנן?

מהרמב"ם הנ"ל מוכח שאסור מן התורה וכן נקט הטור (סי' שמ"ח). ואולם רש"י סנהדרין נו. נקט דאסור מדרבנן גרידא וקראי אסמכתא בעלמא.

ומהרי"ט אלגזי (פ. ו.) הביא תמיהת מהרש"ל על הרמב"ם שאסור מדאורייתא, דהלא איסור דלא תגנוב ולא תגזול לישראל נאמר. ובדומה לזה הקשה הכס"מ (גזילה שס). וראה בהערה (נ"ז) למהריט"א שהביאו מר"מ האחרונים בקושיא זו.

ומאיך סוגיין תמהו האחרונים על רש"י, דהא מדמצרכינן למ"ד גזל עכו"ם אסור קרא למישרי גבי אונאה, מוכח דגזל עכו"ם אסור מן התורה - כן תמהו רעק"א בהגהותיו על השר"ע (ריש סי' שנט.) שו"ת חכמת צבי (סי' ...)